

LA FORMA DEL CREIXEMENT URBÀ CONTEMPORANI DE LES CIUTATS CATALANES.

Joan A. Fortuny Vila

Recerca a desenvolupar sota la tutoria del professor Francesc Peremiquel, titular del Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori (DUOT) de l' Escola Tècnica Superior d' Arquitectura de Barcelona (ETSAB), UPC.

Octubre de 2011.

LA FORMA DEL CREIXEMENT URBÀ CONTEMPORANI DE LES CIUTATS CATALANES.

Joan A. Fortuny Vila

RESUM / INTRODUCCIÓ

El creixement urbà de les ciutats catalanes durant els últims trenta anys, particularment el de tipus residencial, ha estat determinant de la forma urbana actual. L'estudi de deu ciutats de mitjana escala, utilitzades com a prototipus, permet establir quins són els trets característics d'aquest creixement, avaluar la situació actual i establir un punt de partida per orientar el futur.

L'anàlisi del creixement de l'últim terç de segle de deu casos representatius de diversos tipus i situacions, permet establir un assaig metodològic de certes variables urbanístiques que principalment fan referència a la taca (mida), posició de les diferents agregacions del creixement i a factors morfo-tipològics dels casos particulars (traçats de viaris i infraestructures i formes tipològiques).

Paraules clau: creixement urbà, ciutats catalanes, teixit residencial, forma urbana.

Aquest projecte correspon a la recerca desenvolupada en el curs 2011-2012, en el marc d'una beca de col·laboració al Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori de la UPC. Francesc Peremiquel és professor titular del Departament Urbanisme i Ordenació del Territori de la ETSAB i Joan Antoni Fortuny Vila és estudiant de 5è curs de l'ETSAB.

1. Estat de la qüestió

Els últims 35 anys han deixat un llegat urbanístic i arquitectònic a les ciutats de Catalunya que descriu fortament el panorama actual.

A principis dels anys vuitanta, sorgeixen una sèrie de reflexions sobre la identitat del territori, propiciades per un context de crisis succés a moltes diverses escales: la global, derivada del maig del 68 i de la crisi del petroli del 73, amb canvis importants de paradigmes urbans i de creixement; la espanyola derivada del final del franquisme i la transició cap a la democràcia i les més locals derivades de manera evident de les anteriors i que, malgrat l'entusiasme dels nous ajuntaments democràtics, suposen la desaparició massiva d'indústries i la crisi de les immobiliàries més significatives.

En aquest any de transició es fonamental replantejar-se de vell nou un ampli seguit de qüestions. Dins del marc del Congrés de Cultura Catalana s'elaboren una sèrie de documents cartogràfics que interpreten la identitat del territori català a través de l'anomenat Atlas de Comarques publicat anys mes tard en uns números extraordinaris de la revista Quaderns del COAC. En aquell context s'estudia el creixement urbà de les ciutats catalanes i arquitectes com Manuel de Solà Morales, es planteja la representació gràfica del país i la forma de dibuixar de les comarques; Joan Busquets, analitzant el paper de les ciutats, apuntant l'important paper de la infraestructura per a entendre el creixement de les ciutats catalanes en termes demogràfics, d'augment del sòl urbà i d'oferta de treball i, Rosa Barba (1), estudia la forma de les ciutats catalanes.

Al darrera d'aquelles reflexions es planteja la conveniència de reequilibri d'un país que passa per aportar necessàries infraestructures i dotacions, però també per un creixement equilibrat tant en residència com en activitat econòmica.

A dia d'avui, la mirada sobre el país després d'una etapa d'esplendor econòmica i de desenvolupament com la viscuda en la dècada dels 2000, esdevé fonamental per a poder entendre la situació actual i els desafiaments futurs. EL coneixement i la avaluació de la realitat urbanística passa avui dia per reflexionar sobre el creixement que s'ha produït en aquests últims anys amb una visió crítica sobre la situació, posant sobre la taula el resultat de tot aquest magma expansiu complex produït en aquest període.

(1) Rosa Barba realitza una taxonomia formal de cinc ciutats catalanes establint un model per a cada una d'elles, a partir de l'anàlisi del fotoplà i el viari. Les ciutats escollides foren Mataró, exemple de model concèntric, Granollers de model lineal, Vilanova i la Geltrú de model direccional, Vic model radial i Balaguer model dual.

2. Hipòtesis

Durant el curs 2010-2011, i dins del programa Profedi de l'UPC, es realitza un estudi sobre el creixement sofert de cinc ciutats catalanes en l'últim terç del segle XX i principis del XXI, amb la voluntat de realitzar una lectura sobre la forma presa en aquest últims anys i realitzar un mostreig de la situació urbanística en aquestes ciutats. Una tasca que s'inicia sense prejudicis, amb la voluntat de cercar l'actual realitat del país. El treball segueix una metodologia basada en l'anàlisi gràfic i la recerca bibliogràfica i posa sobre la taula els resultats obtinguts amb les noves formes de creixement urbà implementades en aquestes ciutats durant aquest període.

El punt de partida per la selecció de casos fou l'estudi realitzat als anys 80 per Rosa Barba, on s'analitzen les ciutats de Balaguer, Vic, Vilanova i la Geltrú, Mataró i Granollers, totes elles amb condició de capital de comarca i amb certa rellevància e identitat morfològica, establint un model per a cada una d'elles que, a la vegada, serviria per a altres ciutats catalanes de característiques similars. L'elecció d'aquestes ciutats, no essent banal, pretén representar altres ciutats del territori català que puguin ésser anàlogues en quant a característiques, distància respecte a la capital catalana, posició en el territori.

Són ciutats que algunes d'elles han augmentat considerablement la població en els últims trenta anys com en els casos de Mataró, Granollers i Vic o fins i tot arribant a doblar-la, com n'és el cas de Vilanova i la Geltrú, influenciades per la implantació de les noves infraestructures viàries i ferroviàries que han suscitat millores de connectivitat, bàsicament amb la capital catalana. D'altres com Balaguer s'han quedat a les portes de poder realitzar una forta expansió aprofitant el *boom immobiliari*, i l'augment ha set menor. Carreteres com l'Eix Transversal en el cas de Vic, l'Autopista Pau Casals (C32), en el cas de Vilanova ó l'Autopista del Maresme en el cas de Mataró han set aportacions per a la millora de la connectivitat creant una xarxa d'infraestructures necessària per al creixement, tal i com vaticinava Joan Busquets (2), que mencionava la necessitats d'abastir el país amb noves infraestructures per a garantir el seu creixement. Una altra circumstància ha estat el traçat de rondes urbanes, variants i autovies que han set motius per fomentar el creixement o, si més no, per completar espais d'oportunitat de la ciutat. N'és el cas de la Ronda Ibèrica a Vilanova, l'Avinguda dels Països Catalans a Vic o la variant C26 a Balaguer, assolint totes tres un paper de nou límit per a la ciutat.

D'altra banda, la reconversió del teixit industrial ubicat en la trama urbana en projectes principalment residencials, ha set una estratègia comuna per a regenerar la ciutat que s'ha anat repetint. Trobem el cas de l'Eixample Mar de Vilanova i la Geltrú, la transformació interior de la zona industrial de la fàbrica Colomer i Munmany a Vic o el projecte a la zona d'Inpacsa a Balaguer.

Tanmateix, l'expansió del sòl urbà e industrial d'aquests anys, ocupant nous emplaçaments en la ciutat passant en alguns casos a la perifèria, ha obert el debat de l'ocupació i l'esgotament del terme municipal com en els casos com Mataró o Granollers.

Amb tots aquests precedents es planteja un projecte de recerca que, continuant amb la tasca realitzada i seguint la mateixa metodologia, pretén realitzar una taxonomia actual de les ciutats catalanes de mitjana escala amb el plantejament d'alguns dels temes, extrets en l'estudi anterior:

- "Quina és la nova morfologia de les ciutats catalanes"?
- "Quina és la incidència de les infraestructures per al creixement del país.?"
- "Quin es el paper de les activitats econòmiques i de les zones industrials"?
- "La saturació del sòl és una realitat"?

(2) Joan Busquets, en l'estudi "*Macrocefàlia barcelonina o ciutats catalanes*" l'any 1980 parla de la importància d'abastir el país d'infraestructures viàries i ferroviàries per a millorar la connectivitat, principalment amb Barcelona.

Són aquestes algunes de les qüestions que es plantegen i que seran la base del nou treball. Es pretén realitzar una visió actual de les distintes situacions detectades en les ciutats catalanes degudes a l'expansió d' aquest temps.

3. Proposta d'anàlisi

"Millorar la descripció ja és proposar". Manuel de Solà Morales, *La Forma d'un país*.

Com es dibuixa una ciutat?

Quina seria l'expressió arquitectònica d'un territori, cercant definir la seva identitat?

Dibuixar un nou plànol de la ciutat significa proposar una nova manera de fer, una nova visió de la situació. El grafisme, essent la base de la nostra disciplina, és el mitja principal d'anàlisi i comunicació juntament amb el tractament d'imatges fotogramètriques provinents del Google Earth, ICC o cartografies antigues. D'altra banda, la recerca bibliogràfica i documental en bases de dades, complementarà el treball i aportarà les dades necessàries.

En quant a l'escala de treball, s'alternaran diferents mides per a poder descriure el territori. L' 1/10000 proporciona l'enclavament territorial de la ciutat, definint la seva relació amb el relleu, les infraestructures, els accidents topogràfics, els diferents teixits construïts i la forma general a nivell agregat. L' 1/5000 essent la més utilitzada, ens proporciona una descripció de la ciutat construïda amb el grau de definició necessària, podent parlar de la forma dels polígons d'habitatges, parcs, equipaments i la relació amb el viari. L' 1/2000 introdueix un grau detall que defineix els temes qualitius del teixit parlant de la morfologia edificatòria i definint l'objecte construït amb més precisió.

D'altra banda, el dibuix es realitzarà mitjançant el sistema SIG permetent incloure una base de dades alfanumèrica complementària al dibuix gràfic.

4. Material i recursos

La mostra de ciutats a utilitzar serà un recull representatiu del territori català, seleccionades sota els criteris:

- Representativitat territorial: capital de comarca.
- Mida: ciutats de mitjana escala.
- Identitat morfo-tipològica: contingut de casc antic característic i/o eixample.
- Elements geogràfics característics: riu, costa, topografia.
- Distància respecte a la capital catalana: primera corona de 30-50 km, segona de 60-100 km, tercera de 150-200 km ja en posició perifèrica.

Per tant, les ciutats que s'utilitzaran en l'estudi, escollides sota els anteriors criteris, seran:

- Mollet del Vallès; població: 40.000 hab. (1990), 52.000 hab. (2011); situada a la primera corona dins de l' Àrea Metropolitana de Barcelona; contingut d'eixample, infraestructura de l' autopista AP-7 i el riu Besòs.
- El Prat de Llobregat; població : 63.500 hab. (2010); situada en la primera corona, com l'anterior; eixample, riu.
- Manresa; capital del Bages; població : 64.500 hab. (2000) i 76.521 hab. (2010); situada en la segona corona mantenint un fort lligam amb la capital catalana.

- Figueres; capital de l'Alt Empordà; població: 34.000 hab. (2000), 44.000 hab. (2010); ciutat de la tercera corona; autopista AP-7; model de ciutat radial.
- Tortosa; capital del Baix Ebre; 30.000 hab. (1990), 36.000 hab. (2010); ciutat de la tercera corona al sud del país; caracteritzades pel riu Ebre; amb un model dual.
- La Seu d'Urgell; capital de l'Alt Urgell; població: 11.200 (1990), 13.100 habitants (2010); situada al límit de la tercera corona com Puigcerdà, Viella, exemple de ciutat pirinenca, amb casc antic i eixample.
- Cervera; capital de la Segarra; població: 7.000 hab. (1990), 9.500 habitants (2010), situada a la segona corona, n'és un model de ciutat interior; importància del pas de l'autovia NII; accentuada topografia en el dibuix de la ciutat.

Els recursos a utilitzar consistiran en:

- Fotoplà. Imatges dels vols de la ciutat, generalment extretes de l'ICC de diferents èpoques per a poder contrastar, Google Earth, Bing Maps. Vista general a escala 1/10000 i detall dels objectes construïts a 1/2000 aproximats.
- Dibuix a diferents escales de la ciutat a partir d'una base cartogràfica. S'utilitzaran les escales: 1/10000 i 1/5000 per a poder representar la ciutat.
- Sistema SIG. S'incorporaran lectures d'informació alfanumèriques amb bases gràfiques.
- Bases documentals: IDESCAT, RPUC (Registre del Planejament Urbanístic de Catalunya) per a extreure la informació estadística, demogràfica, de creixement de les diferents ciutats i de diferents èpoques.
- Bases cartogràfiques: ICC (Institut Cartogràfic de Catalunya), MUC (Mapa Urbanístic de Catalunya), per a la posterior manipulació i confecció de plànols.
- Planejament urbanístic. Consulta dels planejaments urbanístics mitjançant els ajuntaments o Registre de Planejament per a poder contrastar els creixements soferts en les diferents èpoques i la interpretació dels diferents plans.
- Llocs web: ajuntaments, portals d'urbanisme.

5. Mètode

Rosa Barba, en l'estudi "*La forma de les ciutats catalanes*", emprà el fotoplà com a eina per a poder llegir el territori a nivell de taca e interpretar la forma de la ciutat, la relació entre la topografia, els accidents geogràfics, les infraestructures i el viari per parlar de la forma general. Donat el fet que es parteix d'aquell treball, es pren uns documents d'anàlisi anàlegs com el fotoplà i la forma general del viari, com a part de la metodologia de treball per a poder comparar, amb l'aplicació de tècniques actuals necessàries per a la manipulació dels documents.

En l'estudi, es confeccionen una sèrie de documents gràfics, provinents de distinta procedència, que convenientment manipulats serviran per a la formalització d'uns plànols a diferents escales que ens donaren una visió àmplia i comparativa de les diferents poblacions amb la intenció de mostrar i descriure el resultat de l'anàlisi realitzat. (*Annex 2*)

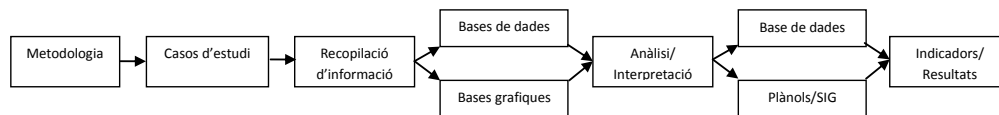
L'àmbit d'estudi es centrarà en ciutats capital de comarca que han sofert un creixement considerable en els últims anys, sigui per la proximitat a la capital catalana, influència del turisme, infraestructures.

En una primera fase, es realitzarà una recerca àmplia d'informació de les ciutats escollides recollint bases cartogràfiques, imatges aèries, dades demogràfiques, de superfície del sòl edificat i del terme municipal, de planejament de diferents èpoques de les intervencions més rellevants, i bibliografia.

En una segona fase, havent recopilat la documentació necessària, l'anàlisi, la interpretació i la manipulació de tota aquesta informació serà la tasca principal, elaborant plànols interpretatius de les diferents ciutats i discutint aquests resultats amb el tutor del treball.

La tercera i última fase, es centrarà en la redacció dels resultats obtinguts durant tot el procés, elaborant taules i documents per a formalitzar una mostra del treball, bàsicament amb la realització d'uns panells de cada una de les ciutats.

Fig. 1. Esquema metodològic:

6. Resultats esperats.

Es fonamentarà el treball en realitzar una documentació gràfica homogeneïtzada de les diferents les ciutats i poder generar un marc comparatiu dels resultats obtinguts amb totes les variables obtingudes i que han set definitòries del creixement. De la metodologia d'anàlisi se n'extreu les següents materials:

- El nou dibuix de les ciutats.(tecnologia SIG)
- Identificació de les zones d'expansió.
- La definició de la nova forma de les ciutats.
- Caràcter del creixement: residencial, industrial, etc.
- La morfologia dels nous teixits urbans.
- Quantitat i qualitat del creixement.

L' utilitat del estudi rau en l'aportació de material acadèmic per a la docència, a partir de la generació d'una base de dades documental i gràfica, composta per dibuixos, esquemes, gràfiques, taules comparatives de les ciutats analitzades. D'altra banda, la metodologia aplicada en el treball parteix d'assajos realitzats sobre cinc ciutats catalanes, continuant amb l'estudi de cinc ciutats paradigmàtiques per completar la valoració de les hipòtesis plantejades, podent extrapolar-ne el seu àmbit d'aplicació a altres ciutats d'àmbit nacional que paral·lelament han sofert un important creixement en aquest període.

Altrament, es planteja aportar el treball realitzat i la divulgació a les administracions públiques, a entitats com ara la Societat Catalana d' Ordenació del Territori (SCOT) o la publicació en revistes d' urbanisme de l' Institut d'Estudis Territorials o de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

En aquest estudi s'avaluarà el creixement urbà sofert a Catalunya en els últims trenta anys mitjançant l'aplicació d'una metodologia de treball que permet fer una anàlisi comparada de les diferents zones analitzades, basada en la recerca bibliogràfica, l'anàlisi gràfic i la redacció dels resultats de la informació obtinguda. El creixement d'aquests últims anys dona peu a noves formes de creixement que cal estudiar.

Per tant, l'objectiu del treball rau en la catalogació dels diferents creixements i de les ciutats d'escala mitja del territori català i poder parlar de la nova forma i identitat urbana del país.

Dels resultats obtinguts, s'observen unes hipòtesis comunes en les diferents ciutats a verificar :

- El paper de la infraestructura, clau en el creixement.
- El paper de les rondes i variants: " delimitació del creixement i la nova definició del límit de la ciutat".
- El paper del teixit industrial. La reconversió i la nova posició en la ciutat.
- La morfologia dels nous teixits.
- La problemàtica de l'ocupació del sòl: el terme municipal.

Fonamentarem el treball en la realització de deu panells de cada una de les ciutats analitzades, de format i mida encara per concretar.

7. Pla de treball

El treball es durà a terme dins del període lectiu. Aquests nou mesos es distribuïran en tres etapes cadascuna de les quals tindrà una durada aproximada de tres mesos, quedant repartides les tasques a realitzar de la següent manera:

1.Recerca d'informació	2.Realització de documentació gràfica	3.Redactat dels resultats
1.1-Recerca d'informació bibliogràfica i quantitativa de cada ciutat. 1.2-Recerca de documentació gràfica en les diferents fonts per a poder esser manipulada posteriorment.	2.1-Anàlisis gràfic de les diferents ciutats, emprant la mateixa metodologia en cadascuna d'elles. 2.2-Representació gràfica de les diferents ciutats a escala 1/10000, 1/5000 i 1/2000.	3.1-Realització de taules comparatives. 3.2-Redactat de la informació extreta 3.3-Realització i maquetat de panells de cada ciutat.

10. Bibliografia

- Busquets, Joan. "Macrocefàlia barcelonina o ciutats catalanes". La identitat del territori català. Les comarques. Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, 1977.
- Barba, Rosa. "La forma de les ciutats catalanes". La identitat del territori català. Les comarques. Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, 1977.
- De Solà Morales, Manuel. " La forma d'un país". La identitat del territori català. Les comarques. Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, 1977.
- Laboratori d'Urbanisme de Barcelona "La identitat del territori català: les comarques", Quaderns, número extra, COAC Barcelona,1980.
- Laboratori d'Urbanisme de Barcelona; "Atlas de les ciutats catalanes", Quaderns, Barcelona, 1981.
- Parcerisa, Josep. " La forma urbis: cinc ciutats sota sospita".Tesis Doctoral, 1990.
- Ferrer, Amador; Sabaté, Joaquim. Entrevistes: 27 visions. Papers. Regió Metropolitana de Barcelona, nº 32, pàgs. 19-136, març 1999.
- Busquets, Joan. "Instruments de projectació de la Barcelona suburbana". Annals, nº 2.1983
- Laboratori d'Urbanisme de Barcelona ;La escala intermedia; "Nueve Planes catalanes". UR, 1985.
- Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Ordenació del Territori. "Els Plans Generals dels 90", 1998.